

องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการพื้นที่ชุมชนตำบลบ่อแก้ว
Local knowledge and wisdom in managing the Bo Kaeo Subdistrict
community area.

ภัชราภรณ์ สาคำ

Phatcharaporn Sakham

อาจารย์ผู้รับผิดชอบโครงการบริการวิชาการ, อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน

Lecturer in charge of the academic service projects, Community Development

ธนวัฒน์ พันทา

Tanawat punta

สุวัณชัย พ่อเกตุ

Suwatchai Phoket

อุทุมพร หลอดโค

Uthumporn Lordko

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ

สกลนคร

Faculty of Humanities and Social sciences, Community Development, Sakon Nakhon

Rajabhat University

พงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล

Pongsuk Tansinpon

อาจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

Faculty of Humanities and Social sciences, Music Development, Sakon Nakhon

Rajabhat University

ปัทมาภรณ์ กังวานศรีเพชร

Patimaporn Kangwansripet

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการท่องเที่ยวและโรงแรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

Faculty of Humanities and Social sciences, Tourism and Hotel, Sakon Nakhon

Rajabhat University

เทพรักษ์ สุริฝ้าย

Theparak Surifai

นักวิชาการศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Faculty of Humanities and Social sciences, Academic studies, Mahasarakham

University

E-mail : p_sakham@hotmail.co.th; Tanawat_punta@hotmail.com;

nai_suwat@hotmail.com; uthumporn@snru.ac.th; pongsuk2008@hotmail.com;

Patimaporn@snru.ac.th; theparak.su@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 3 พฤษภาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 10 พฤษภาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 2 มิถุนายน 2567

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นส่วนหนึ่งจากการศึกษาเอกสาร และโครงการบริการวิชาการเรื่อง พัฒนาศักยภาพและถอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นที่ป่าสมุนไพร ในอุปถัมภ์ของพระเทพญาณวิเศษ (ชัยทวี คุดตจิตโต) บ้านบ่อแก้ว ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นหนึ่งใน โครงการหลักยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 กับ การเลือกกิจกรรมภาคสนามแบบเจาะในจังหวัดสกลนครของสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน เพื่อบูรณา การเรียนการสอนให้กับนักศึกษาและคณาจารย์ ประยุกต์ใช้ภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในการจัดทำ แผนพัฒนาพื้นที่ป่าสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วมและการสร้างนวัตกรรมเชิงพื้นที่ฐานข้อมูลองค์ความรู้ด้าน สมุนไพรและสูตรยา บทความนี้จะสะท้อนความเข้าใจและวิเคราะห์บริบทชุมชนท่ามกลางสถานการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ที่ส่งต่อการพัฒนารูปแบบการจัดการพื้นที่ที่เชื่อมโยงต่อ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการพื้นที่ป่าและการแปรรูปสมุนไพร เกษตรอินทรีย์ และเกษตรผสมผสาน (กลุ่มนอนนา) และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่เป็นชุดความรู้บนพื้นฐาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะท้อนความพยายามในการจัดการพื้นที่โดยภาพรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี เหมาะสำหรับการพัฒนาประเด็นการวิจัยเชิงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: องค์ความรู้และภูมิปัญญา, การจัดการพื้นที่, ชุมชนตำบลบ่อแก้ว

ADSTRACT

This academic article is part of the study of documents and academic service projects on capacity development and the destruction of wisdom knowledge in the herbal forest area under the patronage of Venerable Phra Thepyanavisit (Chaitawee Kuttacitto) Ban Bo Kaeo, Bokeo Subdistrict, Ban Muang District, Sakon Nakhon Province. This is one of Rajabhat University's key projects for local development for fiscal year 2024, an activity of the field study in Sakon Nakhon Province of the Program of Community Development in order to integrate teaching and learning , applying theory and practice in the preparation of participatory herbal forest development plans and creating basic innovations, knowledge databases on herbs and medicinal formulations. Therefore, this article reflects on understanding and analyzing the community context amid the changing situation of communities that affect the development of area management models linked to natural resources and the environment such as forest management, herbal transformation, organic and integrated agriculture (Nonna group), and community-based tourist management. It is a set of knowledge based on local wisdom that reflects the efforts to manage very

well the whole area in the community, suitable for the continuous development of spatial research issues.

Keywords: Knowledge and Wisdom, Area management, Bo Kaeo Subdistrict Community

บทนำ

จังหวัดสกลนคร เป็นหนึ่งพื้นที่เป้าหมายในการเพิ่มพื้นที่ป่า เนื่องจากมีความหลากหลายของระบบนิเวศวิทยาที่อุดมสมบูรณ์ นำมาซึ่งการยกระดับเป็นเมือง 3 ธรรม ได้แก่ 1) ธรรมชาติ คือ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ 2) ธรรมะ คือ พระสงฆ์เกจิอาจารย์ และวัดต่างๆ ที่สำคัญ 3) วัฒนธรรม คือ ศาสนาและการท่องเที่ยว การพัฒนาด้านธรรมชาติ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมเพื่อขยายพื้นที่ป่าเศรษฐกิจรอบครัว เมืองสมุนไพรและการท่องเที่ยว และจากกระแสการตื่นตัวในการประกาศใช้ พรบ.ป่าชุมชนปี พ.ศ. 2562 ทั่วประเทศ ปัจจุบันพื้นที่จังหวัดสกลนครจึงขึ้นทะเบียนป่าชุมชนทั้งสิ้น 45,279-3-97 ไร่ รวมพื้นที่จำนวน 462 แปลง (สำนักงานป่าไม้จังหวัดสกลนคร, 2567) ต้องทำแผนการจัดการป่า หากไม่ดำเนินการจะถูกเพิกถอนโดยอัตโนมัติ ขณะเดียวกันจังหวัดสกลนครเป็นหนึ่งในเมืองแห่งพุทธเวช 1 ใน 4 จังหวัดต้นแบบแห่งเมืองสมุนไพร ได้แก่ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดเชียงราย ที่ถูกส่งเสริมให้มีการปลูกสมุนไพรและผลิตภัณฑ์แปรรูป เพื่อผลิตเป็นยาสมุนไพรเด่นประจำพื้นที่ ใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางและสร้างมูลค่าให้กับทางอาชีพ เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน ตามคำกล่าวของนายแพทย์ โสภณ เมฆธน ที่ว่า รัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริมพัฒนาเมืองสมุนไพรเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจและสร้างความมั่นคงด้านสุขภาพให้กับประชาชน ทั้งนี้ เพื่อให้นโยบายนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม กระทรวงสาธารณสุขร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสร้างเมืองสมุนไพรเพื่อให้ครบวงจรส่งเสริมทั้งการปลูกและการแปรรูปเป็นเมืองต้นแบบ 4 จังหวัด สามารถนำสมุนไพรมาใช้ในระบบสุขภาพทดแทนยาแผนปัจจุบันที่ใช้ในชีวิตประจำวันได้ (โสภณ เมฆธน, 2559)

ชุมชนตำบลบ่อแก้วเป็นอีกชุมชนหนึ่งในพื้นที่จังหวัดสกลนคร มีลักษณะเด่นของพื้นที่ป่าและองค์ความรู้ด้านสมุนไพร เนื่องจากชุมชนมีป่าสมุนไพรที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้ในเขตพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) จำนวน 43 ไร่ จากเดิมเป็นที่ดินส่วนบุคคลปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าและพื้นที่สาธารณะประโยชน์ (นสล.) บางส่วน มีบุคคลภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์และทิ้งขยะ สร้างความเสียหายต่อระบบนิเวศ ชาวบ้านจึงได้เข้าปรึกษาหารือกับพระสงฆ์ คือ พระเทพญาณวิศิษฐ์ (ชัยทวีคุตตจิตโต) จัดทำผ้าป่าเพื่อระดมทุนทรัพย์ในการจัดซื้อที่ดิน กันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านมติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหรือความศรัทธาต่อพระสงฆ์ ปัจจุบันพื้นที่ป่าแห่งนี้ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเทพญาณวิศิษฐ์ และให้ชุมชนเข้ามาดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร สวนผักเกษตรอินทรีย์ เกิดกลุ่มองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่ดูแลป่าไม้และการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ เช่น กลุ่มนครวังบ้านยา เป็นกลุ่มเครือข่ายชาวบ้านที่ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ปัจจุบันจัดเป็นสถานที่ดูงาน หรือเส้นทางศึกษาธรรมชาติให้กับสถาบันการศึกษาและหน่วยงานส่วนท้องถิ่นและการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ตลอดทั้งจุดเด่นเรื่องสมุนไพรป่าที่หายาก ซึ่งในอนาคตพื้นที่ป่าสมุนไพรแห่งนี้ จะเป็นแปลงสาธิตผลิตวัตถุดิบยาสมุนไพรเพื่อป้อนโรงพยาบาลทางเลือกที่กำลังอยู่ระหว่างดำเนินการก่อสร้าง ได้แก่ โรงพยาบาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สาขาที่ 1 ตั้งอยู่ในอำเภอบ้านม่วง และสาขาที่ 2 ตั้งอยู่บ้านลิ่มทอง หมู่ที่ 3 อำเภอบ่อ

แก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร ซึ่งได้จัดทำพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อต้นปี พ.ศ. 2567 ที่ผ่านมา (นายบุญเทียม เพ็ญตา และนายชัยราช สุวรรณไทย, 2566 : สัมภาษณ์) แต่กิจกรรมเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับพื้นที่แปลงสมุนไพรและพัฒนาองค์กรชุมชนดังกล่าวยังขาดความต่อเนื่อง ขณะเดียวกันหลายชุมชนที่อยู่ล้อมรอบมีรูปแบบการจัดการพื้นที่เพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์และการรุกกล้าในอนาคตตลอดทั้งการสร้างความมั่นคงทางอาหาร สุขภาวะของผู้คนในชุมชนและการพัฒนาชุมชนลักษณะอื่นที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนองนโยบายการพัฒนาเมืองสมุนไพรของจังหวัดสกลนคร จากเหตุผลดังกล่าวผู้ศึกษา จึงมีความสนใจในการจัดทำโครงการฯ เพื่อบูรณาการกับกระบวนการเรียนการสอน ในการปฏิบัติการภาคสนามให้กับนักศึกษาประยุกต์ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การศึกษาชุมชน และพัฒนาประเด็นการวิจัยเชิงพื้นที่ร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง

บริบททั่วไปและศักยภาพชุมชน

ลักษณะทางกายภาพและบริบททั่วไป

คำขวัญบ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 1

“บ่อแก้ว หนองน้ำใหญ่ ศูนย์รวมใจวัดศรัทธาราม
 งดงามพุทธเมตตาประชาสรรค์ อ่อนชอนพุทธเมตตาประชาสันต์
 อัจฉรย์ชัยยะนาคราช เมธีปราชญ์ชัยทวิศรีนาคา”

ภาพที่ 1 ลักษณะทางกายภาพพื้นที่ป่าสมุนไพรบ่อแก้ว จำนวน 43 ไร่

ที่มา www.google-earth.com (2565 : ออนไลน์)

ชุมชนตำบลบ่อแก้ว ประกอบไปด้วย 14 หมู่บ้าน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ภูไทวัง (บ่อแก้วนครวัง, 2566) ที่มีการอพยพมาจากจังหวัดมุกดาหารเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านบ่อแก้วหมู่ที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2484 ระยะเวลา 83 ปี หลังจากนั้นมีการขยายเป็นหมู่บ้านอื่น ๆ ล้อมรอบ ชุมชนตำบลบ่อแก้วมีแหล่งทรัพยากรขนาดใหญ่ทั้งแหล่งน้ำและพื้นที่ป่ากระจายตัวล้อมรอบชุมชนตำบลบ่อแก้ว ที่ดินส่วนใหญ่

อยู่ในเขตพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) พื้นที่ทั้งหมดของตำบลมีจำนวน 88.93 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 55,581 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 24,619 ไร่ ด้านทิศตะวันออกมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแหล่งน้ำ ต้นกำเนิดของลำห้วยต่าง ๆ และอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก เช่น ห้วยบง (บ้านสรศรี) ห้วยมะเขือ ห้วยห้วย (บ้านห้วย) ห้วยชำผักหนาม (บ้านบ่อแก้ว) ห้วยน้ำซับคำโรงสี (บ้านส้มบอง) (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2567) ที่สามารถเป็นแหล่งอาหารหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตผู้คนตำบลบ่อแก้วได้เป็นอย่างดี

ศักยภาพทุนชุมชน

1) นโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาระดับพื้นที่ ตลอดทั้งแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการดำเนินงานพัฒนา ได้แก่ พื้นที่ป่าไม้ แหล่งน้ำ และพื้นที่การเกษตร ที่สอดคล้องแนวทางการพัฒนาระดับประเทศสู่ชุมชนท้องถิ่น เช่น การเพิ่มพื้นที่ป่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (SCG) และเมืองสมุนไพร เพื่อรับการสนับสนุนทั้งทางวิชาการและงบประมาณในการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่ เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

2) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และศาสนสถาน จากระบบความเชื่อที่หลากหลายทั้งมิติพระพุทธศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งเป็นวิถีความเชื่อดั้งเดิมและมีการประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ทั้งเพื่อเป็นศาสนสถานและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์หรือป่าอนุรักษ์สมุนไพร ศาลปู่ช้วยะนาคราช พุทธเมตตาประชาสันต์ และวัดศรีธาราม สร้างความยำเกรงและเป็นศูนย์รวมจิตใจหนึ่งเดียวของผู้คนชุมชนบ่อแก้ว ตลอดทั้งการเชื่อมโยงเครือข่ายความเชื่ออื่นตามตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่นที่เกิดจากการอพยพโยกย้ายของผู้คนและสิ่งเหนือธรรมชาติ (ภัชราภรณ์ สาคำ และพงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล, 2564) สะท้อนวิถีชีวิตที่งดงามและเรียบง่ายเหมาะแก่การพัฒนาชุมชน

3) บุคคลหรือองค์กรชุมชน ได้แก่ กลุ่มตัวแทนหรือผู้นำชุมชนและผู้นำทางศาสนา คือ พระเทพญาณวิเศษ (ชัยทวี คุตตจิตโต) อุปถัมภ์โรงเรียน สถานพยาบาลและกิจกรรมทางสังคมทั้งในและนอกพื้นที่จังหวัดสกลนคร เป็นศูนย์รวมจิตใจและความเชื่อของผู้คน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนที่ดีของพุทธศาสนิกชนอย่างกว้างขวาง

4) การพึ่งพิงใช้ประโยชน์และความต้องการพัฒนา ที่อยู่บนพื้นฐานวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีการพึ่งพิงหรือการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ผู้คนต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อมีความต้องการความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการใด ๆ จึงเกิดความสามัคคีและแบ่งปันกันได้ง่าย โดยเฉพาะการปรับตัวหลังยุคหลังการแพร่กระจายของโควิด (COVID-19) ด้านการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสถานพยาบาลที่ดำเนินการก่อสร้างโรงพยาบาล 2 แห่ง เพื่อรองรับการรักษาแบบแพทย์แผนไทย ส่งเสริมกระบวนการปลูก การผลิตการแปรรูปพัฒนาเป็นองค์ความรู้ของท้องถิ่น และการบำบัดยาเสพติด ชุมชนตระหนักและให้ความสำคัญในการพัฒนาต่อสถานการณ์ปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ลักษณะเด่นที่สะท้อนทุนชุมชน โดยภาพรวมส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งระบบ ได้แก่ ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรป่าไม้และรูปแบบวิถีชีวิตอื่น ๆ ของชุมชน สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาและรูปแบบการใช้ประโยชน์มีการผสมผสานความคิด ความเชื่อ ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมและการประกอบสร้างใหม่สะท้อนระบบความเชื่อที่ซับซ้อน เช่น ป่าสมุนไพรบ้านบ่อแก้ว กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีการประกอบสร้างจากพื้นฐานความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อสนองต่อการแก้ไขปัญหาระบบนิเวศและความต้องการ

ของชุมชน การให้คุณค่าไม่จำกัดเฉพาะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เหมาะสมแก่การอนุรักษ์อย่างเดียว แต่ถูกทำให้เป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารและแหล่งเรียนรู้ชุมชน เพื่อเก็บผลผลิตจากป่าสมุนไพรและเกิดการอนุรักษ์พื้นที่ล้อมรอบในรูปแบบวนเกษตร เกษตรอินทรีย์ และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อต่อยอดเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน โดยการสนับสนุนจากหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศพื้นที่ป่าและสร้างสุขภาวะที่ดีให้กับชุมชนท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามจัดการพื้นที่รูปแบบหนึ่งบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน เป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาของท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มเรื่อง ซึ่งผู้ศึกษาจะได้นำเสนอผลการศึกษาในหัวข้อถัดไป ได้แก่ การจัดการพื้นที่ป่าและการแปรรูปสมุนไพร เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน (กลุ่มนอนนา) และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นการจัดการความรู้บนพื้นฐานภูมิปัญญา ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย จากการเปลี่ยนแปลงของระบบโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

การจัดการพื้นที่และผลกระทบที่เกิดขึ้น

รูปแบบการจัดการพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น บนพื้นฐานวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน วัฒนธรรมบางอย่างมีการประยุกต์ใช้หรือการประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของผู้คนร่วมกันให้สามารถปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างเท่าทัน ผลการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจ 3 กลุ่มเรื่อง ดังนี้

1 การจัดการพื้นที่ป่าและการแปรรูปสมุนไพร (บุญเทียม เพียงตา ชัยราช สุวรรณไทย์ ปิญาแพะขุนทด และกฤษราชน วรธนโส, 2566 : สัมภาษณ์) จากการศึกษาพบว่า

แนวคิดการพัฒนา แนวคิดการจัดการพื้นที่ป่าและการแปรรูปสมุนไพร นอกจากวิถีการพึ่งพิงเรื่องสมุนไพรของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีต ต่อมาตระหนักการรุกรานการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว คือ ยางพาราแบบเข้มข้น วิถีการใช้ชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ต้องกรีดยางหรือทำงานตอนกลางคืนส่งผลต่อปัญหาสุขภาพสายตาของผู้คนในพื้นที่ พระเทพญาณวิเศษ (ชัยทวี คุณตจิตโต) จึงมีการส่งเสริมให้ผลิตชาจากดาวเรืองเพื่อบริโภคบำรุงสายตา และช่วยบำรุงธาตุในร่างกาย ช่วยขับร้อนจากร่างกาย แก้อาเจียน หวัด ละลายเสมหะ ไอกรน บรรเทาอาการหลอดลมอักเสบ และประสิทธิภาพในการยับยั้งกิจกรรมของเอนไซม์ที่เกี่ยวข้องกับภาวะน้ำตาลในเลือดสูง (จำเนียร ชมภู และคณะ, 2562) และช่วงที่มีการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัส COVID-19 มีส่งเสริมการปลูกฟ้าทะลายโจรเพื่อป้องกันและรักษาโควิด ในปี พ.ศ. 2563 ขณะเดียวกันชุมชนมีพื้นที่ป่าสาธารณะอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของหมู่ที่ 14 บ้านบ่อแก้ว ที่มีการอนุรักษ์เป็นป่าสมุนไพร โดยชุมชนมีการจัดการพื้นที่มากกว่า 7 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2560 โดยการให้ความสำคัญในการอนุรักษ์พื้นที่อย่างต่อเนื่อง มีการประกอบสร้างพื้นที่เพื่อเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อกันพื้นที่เพื่อสร้างอาศรมและรูปปั้นหมอชีวกโกมารภัจจ์ ฤาษีอายุรเวท หรือปู่เฒ่าเทพเจ้ายา มีการประกอบพิธีกรรมทำบุญตักบาตรรุกเวช พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์และถวายผลไม้ทิพย์ หวานยา ในวันที่ 8 เดือนเมษายนของทุกปี พื้นที่แห่งนี้จึงเป็นที่สักการะบูชา การคุ้มครองพื้นที่และสร้างคุณประโยชน์เรื่องสมุนไพรทำให้มีผู้คนเข้ามาราบไหว้เพื่อขอพรให้มีสุขภาพที่แข็งแรง เกิดปรากฏการณ์ที่สะท้อนความศักดิ์สิทธิ์จากคำบอกเล่าของผู้คนนอกจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่มีเพิ่มมากขึ้น เจอสรรพสัตว์ที่ไม่เคยเจอ เช่น พญาไถใหญ่ กระรอกด่อน และ

ค้นพบสมุนไพรหายากในพื้นที่ป่าแห่งนี้ ได้แก่ หวานสาวหลง กำแพงเจ็ดชั้น ว่านสากแก้ว ดอกดิน ขมิ้นเครือ หนาด เป็นต้น

รูปแบบและผลกระทบที่เกิดขึ้น การจัดการพื้นที่ผลที่เกิดขึ้นในลักษณะรูปแบบการใช้ประโยชน์คือ การให้คำแนะนำเรื่องสมุนไพร สุตรยา และผลิตภัณฑ์เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจัดจำหน่ายผู้คนที่สนใจ มีผลที่เด่นได้แก่ ลูกประคบ ชาดาวเรือง-ชาสาวหลง และโปรแกรมน้ำมันสมุนไพร ที่เป็นสูตรนครวังบ้านยา โดยใช้วัตถุดิบสมุนไพรที่สามารถปลูกเองและเก็บหาจากพื้นที่ป่าศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ไว้และด้านสังคมเกิดมีรูปแบบที่เป็นกลไกเพื่อเฝ้าระวังพื้นที่ป่าร่วมกันเป็นกฎระเบียบหรือข้อห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ทำลายป่า รูปแบบการเก็บหาของป่าและสัตว์ป่าที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ที่เรียกว่าเครือข่ายกลุ่มคนนี้ว่า “บ่อแก้วนครวัง หรือสมุนไพรนครวังบ้านยา” หรือ “กลุ่มจัดการป่าสมุนไพร” บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 14 ปัจจุบันมีจำนวนสมาชิก 54 คน มีแนวทางในการทำงานกิจกรรมเพื่อสังคมและเป็นปราชญ์สมุนไพร เพราะนอกจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าแล้วยังมีความเชี่ยวชาญเรื่องการใช้สมุนไพรเป็นอย่างมากส่งผลทำให้พื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์อย่างต่อเนื่อง

หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนระดับพื้นที่ ได้รับการสนับสนุนจาก 1) องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อแก้ว สนับสนุนงบประมาณในการให้ต้นกล้าสมุนไพรและปุ๋ยชีวภาพเพื่อปลูกในพื้นที่ป่าสมุนไพรหรือปลูกตามบ้านเรือน กำหนดขอบเขตพื้นที่และอำนวยความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง 2) โรงพยาบาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อต่อยอดรักษาผู้ป่วยในโรงพยาบาล มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร ในการจัดการพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน สำรวจพันธุ์พืชสมุนไพรและต้นกล้าสมุนไพร 3) สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ในการจัดทำโครงการบริการวิชาการ เพื่อศึกษาองค์ความรู้และพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการพื้นที่

ภาพที่ 2-3 สภาพพื้นที่ป่าและผลิตภัณฑ์สมุนไพร

ภาพโดย นายพงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล

2 เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน (กลุ่มนอนนา) (ยงยุทธ สอนสุภาพ ประภาส สุขเขียว และทรงฤทธิ์ ไกรเพชร, 2566 : สัมภาษณ์) จากการศึกษาพบว่า

แนวความคิดการพัฒนา เนื่องจากสภาพพื้นที่เกษตรกรรมมีลักษณะเป็นดินเค็ม จึงมีความสนใจถึงแนวทางในการพัฒนาปรับปรุงดินการตระหนักต้นทุนที่สูงขึ้นและปัญหาเรื่องสุขภาพของผู้คน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของพัฒนาการของวิถีการเกษตรทางเลือกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและเกิดการรวมกลุ่ม

ของสมาชิกหรือผู้ที่สนใจกลายเป็นกลุ่มเกษตรกรนอกรั้วนา เมื่อปี พ.ศ. 2557 ซึ่งเป็นเกษตรกรที่ออกมาอาศัยอยู่ตามหัวไร่ปลายนา เกิดการรวมตัวกันแบบไม่เป็นทางการรวมตัวกันผลิตปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกันด้านต่าง ๆ ร่วมกัน อยู่บนบรรทัดฐานความพอเพียง เช่น ความรู้ในการเพาะปลูก การเข้าร่วมโครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ที่หน่วยงานเข้ามาสนับสนุน ส่วนเกษตรกรอินทรีย์หรือกลุ่มแตงกวาอินทรีย์ เกิดหลังโควิดที่เกษตรกรมีการปรับตัว เพื่อหาอาชีพทางเลือกของตัวเองมากยิ่งขึ้น ปลูกพืชที่ตัวเองถนัดและได้มีการประยุกต์ความรู้จากภายนอกเข้ามาปรับใช้

รูปแบบและผลกระทบที่เกิดขึ้น การจัดการพื้นที่เครือข่ายองค์กรชุมชนแบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรนอกรั้วนาและแตงกวาอินทรีย์ มีการขายผลผลิตภายในชุมชนและเปิดตลาดสีเขียวเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสซื้อบริโภคในครัวเรือน หรือการใช้ประกอบอาหารสำหรับการดำเนินงานกิจกรรมหรือโครงการในชุมชน เพื่อลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมหรือให้เกิดสุขภาวะที่ดีภายในชุมชน ตลอดจนการขายตลาดภายนอกชุมชน ซึ่งนอกจากผลผลิตที่เกิดจากการปลูกพืชผักสวนครัวแล้ว มีการจำหน่ายกิ่งตอน และการแปรรูปผลผลิตด้วย เช่น กัวยำฉาบ ทำอาหารเมนูอีสาน และขนมหวาน

หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนระดับพื้นที่ ได้รับการสนับสนุนจาก 1) สำนักงานปฏิรูปเพื่อเกษตรกรรมกรุงเทพมหานคร สนับสนุนงบประมาณปล่อยเงินกู้ให้เกษตรกรรายครัวเรือนเพื่อทำเกษตรกรรมและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการเพาะปลูก 2) พิพิธภัณฑ์การเกษตรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อรวบรวมความรู้ การพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร การปรับปรุงดิน การสนับสนุนงบประมาณเพื่อเกษตรกรรม 3) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบลบ่อแก้ว ในการทำบันทึกข้อตกลงร่วม (MOU) เพื่อปรับแนวทางในวิถีเกษตรกรรมเพื่อสุขภาพและสร้างสุขภาวะที่ดี

ภาพที่ 4-5 แปลงเกษตรผสมผสานและแตงกวาอินทรีย์

ภาพโดย นายพงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล

3 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (คำสอน ดีโท , 2566 : สัมภาษณ์) จากการศึกษาพบว่า **แนวคิดการพัฒนา** เมื่อปี พ.ศ.2560 เป็นต้นมา จากการเข้ามาสนับสนุนของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสกลนครร่วมกับชุมชนในการพัฒนาเรื่องการท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ความพยายาม การนำเสนอจุดเด่นของชุมชนท้องถิ่น เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของตำบลบ่อแก้ว และสัมผัสวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาวภูไทวัง บ้านบ่อแก้ว

รูปแบบและผลกระทบที่เกิดขึ้น ชุมชนร่วมกับหน่วยงานพัฒนาโปรแกรมการท่องเที่ยว 10 รายการ เพื่อสะท้อนเอกลักษณ์ของพื้นที่และรองรับการท่องเที่ยวชุมชน ได้แก่ โปรแกรมกังหันลม สืบสานตำนานปู โปรแกรมดึงด้ายสบายอารมณ์ (กลุ่มกระเป๋าแปรรูป) โปรแกรมเย็บหน้ากากอนามัย โปรแกรมเสื่อนั่งปฏิบัติธรรม โปรแกรมมัดย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ โปรแกรมเข็นดอกฝ้าย โปรแกรมกล้วยฉาบสมุนไพร โปรแกรมลูกประคบ (สูตรนครบ้านวังยา) โปรแกรมชาดาวเรือง-ชาสาวหลง และโปรแกรมน้ำมันสมุนไพร (สูตรนครวังบ้านยา) โดยโปรแกรมเหล่านี้ให้สมาชิกกลุ่มนักท่องเที่ยวได้มีโอกาสทดลองทำและสามารถนำไปใช้ต่อไปได้ กระบวนการพัฒนานี้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการคิดวิเคราะห์เพื่อถอดความรู้ การวางแผนและพัฒนาในรูปแบบ เป็นชุดการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในช่วงเทศกาลงานบุญประเพณีหรือการติดต่อเข้ามาของกลุ่มคนภายนอก

หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนระดับพื้นที่ ได้รับการสนับสนุนจาก 1) สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสกลนคร ภายใต้โครงการท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ในการเสริมสร้างและเศรษฐกิจฐานให้มีความมั่นคง 2) สำนักงานเกษตรอำเภอบ้านม่วงในการสนับสนุนกล้าพันธุ์ดอกดาวเรือง 3) องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อแก้ว สนับสนุนบุคลากรและอำนวยความสะดวกให้กับหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาดำเนินงานร่วมกับชุมชน

ภาพที่ 6-7 บ้านพักและภายในห้องพักโฮมสเตย์

ภาพโดย นางสาวภัชราภรณ์ สาคำ

4 สภาพปัญหาและข้อจำกัด จากการดำเนินงานโครงการบริการวิชาการระดับพื้นที่และการสัมภาษณ์พบสภาพปัญหาและข้อจำกัดเพื่อหาแนวทางพัฒนาอย่างต่อเนื่องดังนี้ (ชัยราช สุวรรณไตร และบุญเทียม เพียงตา, 2566 : สัมภาษณ์)

1) ระบบการจัดการความรู้หรือการถอดบทเรียน เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันมีกลุ่มคนที่ขับเคลื่อนงานพัฒนากระจุกตัวเพียงกลุ่มเดียวที่เข้ามาเป็นตัวแทนของหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ซึ่งภาระงานค่อนข้างเยอะไม่สามารถรองรับงานได้อย่างทั่วถึง ตลอดทั้งกลุ่มปราชญ์หรือผู้นำชุมชน องค์ความรู้ต่าง ๆ ยังติดกับตัวบุคคลไม่ได้รับการถ่ายทอดสู่สมาชิกอื่นและถูกจัดการอย่างเป็นระบบ เพื่อการเข้าถึงและการเผยแพร่ข้อมูลสู่สาธารณะมากยิ่งขึ้น ซึ่งต้องได้รับการส่งเสริมให้สร้างศูนย์การเรียนรู้ทั้งในระดับพื้นที่เองและสังคมออนไลน์

2) การกระจายความเข้าใจและการพัฒนาระดับพื้นที่อย่างมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชน เพราะบางกิจกรรมหรือโครงการ ยังกระจุกการรับรู้และความเข้าใจเฉพาะกลุ่ม ตลอดทั้งแผนพัฒนาพื้นที่ระดับตำบลที่ยังไม่ชัดเจนในการพัฒนาทางด้านทรัพยากรมนุษย์และสังคม

3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร ยังขาดหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุนกระบวนการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์และมาตรฐานการรองรับผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือโดยเฉพาะตัวผลิตภัณฑ์ที่ใช้สำหรับภายในร่างกาย และการรับรองผลิตภัณฑ์หรือการกระบวนการปลูกเพื่อให้สารสำคัญเหมาะแก่การสกัดสมุนไพร เพราะสมาชิกในชุมชนมีความสนใจในการปลูกสมุนไพรเป็นรายได้เสริม หรือแม้กระทั่งกลไกการป้องกันวัตถุดิบระหว่างโรงพยาบาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สาขาที่ 1-2 ที่รองรับการรักษาแพทย์แผนไทยในอนาคต

4) ระบบการบริหารจัดการกลุ่ม กลุ่มหรือองค์กรชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการบริหารกลุ่ม เช่น การผลิต การเงินและบัญชี การตลาด การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวและทรัพยากรท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานกลุ่มเรื่องต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

4.สรุปและแนวทางการพัฒนาประเด็นการวิจัย

การจัดการพื้นที่ที่เป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ่อแก้ว 3 กลุ่มเรื่อง ได้แก่ การจัดการพื้นที่ป่าและการแปรรูปสมุนไพร เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน (กลุ่มอนนนา) และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน สรุปผลการดำเนินงานและการลงภาคสนาม พบว่า การจัดการพื้นที่ มีคุณประโยชน์ต่อชุมชนแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ด้านเศรษฐกิจ ชุมชนท้องถิ่นตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตัวเองในการพัฒนาชุมชน และการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้เป็นฐาน นอกจากเรื่องการจัดการป่า คือ การให้คุณค่าด้านสมุนไพรแล้ว มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่อเนื่อง เพื่อสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจจากฐานในระดับครัวเรือนและสร้างอาชีพ เพื่อให้เกิดรายได้จากผลผลิตที่เกิดขึ้นในอนาคตได้ ส่วนที่ 2 ด้านสังคม ชุมชนท้องถิ่นจากการเข้าร่วมกิจกรรมเกิดความสัมพันธ์ที่ดี และเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาพื้นที่ป่าสมุนไพรร่วมกันมากขึ้น ตลอดทั้งการขยายเครือข่ายองค์กรชุมชนในระดับตำบลบ่อแก้วที่อยู่ล้อมรอบผืนป่า เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการพื้นที่ เป็นเครือข่ายทางสังคมและความเชื่อที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วนที่ 3 ด้านการศึกษา นอกจากนักศึกษาสามารถประยุกต์ใช้ภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน และชุมชนได้พัฒนาการเรียนรู้และศักยภาพเพิ่มมากยิ่งขึ้น ชุมชนสามารถสร้างฐานการเรียนรู้โดยใช้ผืนป่าสมุนไพรเป็นศูนย์การเรียนรู้เพื่อให้บริการทางวิชาการแก่สถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง และส่วนที่ 4 ด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนสามารถพึ่งพิงประโยชน์จากพื้นที่ป่าได้ทั้งมิติความมั่นคงทางอาหาร สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดทั้งความสามารถป้องกันวัตถุดิบสมุนไพรให้กับโรงพยาบาลพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อรองรับการรักษาสร้างสุขภาวะที่ดีให้กับสังคมได้ ตลอดทั้งการขยายพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ และลดการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์ร่วมกัน

จากรูปแบบและผลกระทบดังกล่าว สู่การจัดการพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาสามารถสรุปแนวทางเพื่อเป็นข้อเสนอแนะในการพัฒนาพื้นที่ ดังนี้

1 ระบบความเชื่อที่หลากหลาย ที่นับได้ว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนที่สำคัญ ได้แก่ พระพุทธศาสนา

ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ดั้งเดิมการย้ายถิ่นฐานที่นับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก ในสถานการณ์ปัจจุบันยังมีการทะนุบำรุงอย่างต่อเนื่อง บทบาทของพระนักพัฒนา คือ พระเทพญาณวิเศษ (ชัยทวี คุณตจิตโต) ที่ส่งผลต่อความคิด และการเข้ามามีส่วนร่วมของของผู้คนเป็นอย่างมาก

และความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีการพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่อง สะท้อนต่อการกันพื้นที่เพื่อเป็นเขตหวงห้าม สร้างจารีตขึ้นมาเพื่อรองรับการรุกรานพื้นที่ตลอดทั้งการประกอบสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านการประกอบพิธีกรรมดั้งเดิมและประดิษฐ์สร้างวัฒนธรรมใหม่ เป็นระบบความเชื่อที่หลากหลายซ้อนทับด้วยความงดงาม ยึดเหนี่ยวความเป็นชุมชนเอาไว้ได้ จึงน่าจะได้รับการส่งเสริมให้มีการจัดงานประเพณีและวัฒนธรรม จากหน่วยงานและกลุ่มนักวิชาการทั้งในและนอกพื้นที่ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจของผู้คนและพัฒนางานวิชาการเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะต่อไป

2 องค์ความรู้บนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการพัฒนาบนพื้นฐาน 3 กลุ่มเรื่อง ได้แก่ การจัดการพื้นที่ป่าสมุนไพรและการแปรรูป เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน (กลุ่มนอนนา) และการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนของผู้คนบนพื้นฐานทุนชุมชนที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตด้านเกษตรกรรม และการวางแผนในอนาคตที่รองรับการเดินทางของผู้คนที่เข้ามาในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น ตลอดทั้งการสร้างโรงพยาบาลแพทย์แผนไทย ที่เน้นการบำบัดด้วยวิถีทางธรรมชาติและการใช้สมุนไพรให้กับผู้ป่วยในระดับพื้นที่ ในอนาคตน่าจะมีแนวทางในการทำงานเชิงรุกเพื่อหาทางป้องกันมากกว่าการตั้งรับกับสถานการณ์จำนวนผู้ป่วยหรือสภาพปัญหาที่มีแนวโน้มสูงขึ้นที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างต่อเนื่อง

3 การจัดทำโครงการหรือกิจกรรม และการวิจัยเพื่อการพัฒนา (R&D) จากการศึกษาสภาพบริบททั่วไปเบื้องต้น น่าที่จะมีการศึกษาในรายละเอียดเชิงลึกมากยิ่งขึ้น เพื่อทำความเข้าใจกับรายละเอียดและสภาพปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างรอบด้าน และกลไกที่เกิดขึ้นจากความพยายามของชุมชนท้องถิ่นเพื่อปรับตัวเพื่อหาแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งน่าจะเป็นหลักการพัฒนาชุมชนที่ดีและมีประสิทธิภาพ ตลอดทั้งการถอดบทเรียนด้านอื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของผู้คน เช่น ดนตรี ศิลปะการแสดง การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนที่สร้างเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาต่อยอดงานเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการได้มาซึ่งชุดความรู้เพื่อเป็นนวัตกรรมทางสังคมให้สามารถเลือกใช้ ต่อยอดและสามารถพึ่งพาตัวเองได้อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- จำเนียร ชมภู เชษฐชัยชัยย์ นิลารณณ์ จุฑามาศ เมรสนัดและราตรี บุญเรืองรอด. (2562). ผลของสารสกัดด้วยน้ำจากดอกดาวเรืองในการต้านอนุมูลอิสระและยับยั้งกิจกรรมของเอนไซม์แอลฟา-อะไมเลส และแอลฟา-กลูโคซิเดส .วารสารแก่นเกษตร. 47(2), 293-306.
- โสภณ เมฆธน. (2559). การประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดทำแผนพัฒนาระบบบริการสุขภาพ (Service plan).ระหว่างวันที่ 2 - 3 พฤษภาคม 2559 .โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ กรุงเทพมหานคร
- ประภาส สุขเขียว. (2557). เอกสารอ้างอิงพ่อครูประภาส. กลุ่มเกษตรนอนนา; สกลนคร สืบค้นวันที่ 4 ธันวาคม 2566
- ภัชราภรณ์ สาคำ และนายพงศ์ศักดิ์ ฐานสินพล. (2564). แนวทางการศึกษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.วารสารพื้นถิ่น โขง ชี มูล. 7(2), 105-133.

- โสภณ เมฆธน. (2559). การประชุมเชิงปฏิบัติการการจัดทำแผนพัฒนาระบบบริการสุขภาพ (Service plan).ระหว่างวันที่ 2 - 3 พฤษภาคม 2559 .โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ กรุงเทพมหานคร
- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2567). องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อแก้ว, แหล่งที่มา
<http://www.m-culture.in.th/album/view/197058/> ค้นเมื่อวันที่ 30 เมษายน 2567
- _____. (2567). เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย ปี พ.ศ. 2516-2562. [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก
http://forestinfo.forest.go.th/Content/file/rfd_forestarea2561_62_executive-summary.pdf. ค้นเมื่อวันที่ วันที่ 20 มกราคม 2567.
- _____. (2567). OTOP นวัตกรรมบ่อแก้วนครวัง.
<https://www.facebook.com/397604357259853/videos/2181143162132404/>,
 ค้นเมื่อวันที่ 27 เมษายน 2567

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

- กฤษรณน วรรณโส. (5 มิถุนายน 2566). สัมภาษณ์,ปราชญ์สมุนไพร.บ้านเลขที่ 49 หมู่ 14 ตำบลบ่อแก้ว ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- คำสอน ดีโท. (19 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์,เจ้าของโฮมสเตย์.บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 14 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ชัยราช สุวรรณไตร. (19 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์,รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ่อแก้ว ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ทรงฤทธิ์ ไกรเพชร. (19 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์,เกษตรกรตัวอย่าง.กลุ่มเกษตรกรนอณา ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- บุญเทียม เพียงตา. (5 มิถุนายน 2566). สัมภาษณ์,ประธานกลุ่มป่าสมุนไพรและปราชญ์ชุมชน.บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 14 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ปัญญา แพะขุนทด. (19 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์,ประธานกลุ่มวิสาหกิจแปรรูปสมุนไพร (นครวังบ้านยา) บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 14 ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ประภาส สุขเขียว. (19 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์,เกษตรกรตัวอย่าง.กลุ่มเกษตรกรนอณา ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร
- ยงยุทธ สอนสุภาพ. (19 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์,ประธานกลุ่มสวนแตงอินทรีย์ ตำบลบ่อแก้ว อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร